

А. А. Пилипенко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Академії митної служби України
О. Л. Могильова, студентка Академії митної
служби України
Ю. А. Чернявська, студентка Академії митної
служби України

ПСИХІЧНО ХВОРІ ЛЮДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Стаття є результатом дослідження можливості участі психічно хворих людей у трудових відносинах. Проаналізовано чинну нормативно-правову базу, що регламентує працю таких людей. Запропоновані нові шляхи ресоціалізації психічно хворих завдяки трудовотерапії.

Ключові слова: психічно хворі; трудові відносини; дієздатність; ресоціалізація; трудовотерапія.

Статья является результатом исследования возможности участия психически больных людей в трудовых отношениях. Проанализирована действующая нормативно-правовая база, регламентирующая работу таких людей. Предложены новые пути ресоциализации психически больных благодаря трудотерапии.

Ключевые слова: психически больные; трудовые отношения; дееспособность; ресоциализация; трудотерапия.

The article is devoted to research the problem and determining the participation possibility of mentally ill people in employment. The legislation that governs the work of such people was analysed. New ways of resocialization of mentally ill through work therapy were proposed.

Key words: mentally ill people; labor relations; capacity; resocialization; work therapy.

Постановка проблеми. У даній публікації ми розглянемо проблему участі психічно хворих людей у трудових відносинах. Як відомо, психічно хворі – це особи, які мають вроджені або набуті розлади психічної діяльності [1]. Такі люди обмежені в самореалізації у сфері праці. Проте в сучасних умовах якісно по-новому розв'язується проблема захисту прав психічно хворих на працю. У “Положеннях і настановах Всесвітньої психіатричної асоціації про права та юридичний захист психічно хворих” [2] закріплено, що люди, які страждають психічними захворюваннями, мають користуватися тими ж правами й основними свободами, що й усі інші. Психічно хворі не повинні бути об'єктом дискримінації через психічне захворювання, отже, мають і право на працю, на професійну, гуманну й гідну допомогу. Такі люди повинні бути захищені від експлуатації, поганого поводження і приниження відповідно до етичних стандартів Гавайської декларації, схваленої Генеральною асамблеєю ВПА у Відні 1983 р. [3]. У свою чергу, в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН [4] визначено 25 принципів захисту психічно хворих з метою встановлення прав і можливостей реалізації таких людей у суспільстві.

Завдання дослідження: розкрити суть прав психічно хворих людей на працю; показати основні проблеми порушення цих прав; виявити, на підставі яких нормативно-правових актів

© А. А. Пилипенко, О. Л. Могильова, Ю. А. Чернявська, 2014

психічно хворі люди можуть реалізовувати своє право на працю; виявити потребу в захисті права на працю від порушень; установити основні шляхи розв'язання проблеми захисту прав психічно хворих людей на працю.

Дана тема актуальна для сьогодення, проте вона залишається недостатньо дослідженою і потребує нових розробок для забезпечення працевлаштування психічно хворих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд та аналіз проблеми праці психічно хворих дає змогу визначити їх роль у трудових відносинах. Цю проблему вивчали такі науковці, як О. А. Чеканська, М. Г. Александров, А. І. Коротенко, М. В. Чутора, Н. А. Михальчук, А. В. Зінченко, І. В. Кирилук, Г. М. Устинов-Бойченко, Л. І. Шаповалов та ін.

Мета статті – провести на підставі аналізу норм українського та міжнародного законодавства комплексне дослідження прав психічно хворих людей на працю; розкрити суть прав психічно хворих людей на працю; показати основні проблеми порушення цих прав; виявити, на підставі яких нормативно-правових актів психічно хворі люди можуть реалізовувати своє право на працю; з'ясувати потребу в захисті права на працю від порушень; установити основні шляхи розв'язання проблеми захисту прав психічно хворих людей на працю.

Виклад основного матеріалу. М. Г. Александров у своїй монографії “Трудовое правоотношение” зазначав: “Хто здатний до праці, той здатний і особистим волевиявленням брати на себе трудові обов'язки і набувати відповідних прав” [5]. Він висував теорію трудової дієздатності, відповідно до якої кожен, хто фізично міг працювати, автоматично вважався суб'єктом трудового права. За радянських часів у суспільстві на кожного покладалася обов'язок працювати. Науковець зазначав, що обмежити трудову дієздатність не можна: вона або є, або її немає, тому що заповнювати її за чужий рахунок неможливо. Позбавити особу трудової дієздатності і зберегти трудову правоздатність означає перетворити останню на фікцію.

Згідно зі ст. 43 Конституції України, кожна людина має право на працю [6]. Держава, у свою чергу, створює для цього відповідні умови – рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Важливо при цьому особливу увагу приділити праці психічно хворих, зрівняти їх можливості вільно реалізовувати право на працю з іншими людьми.

У ст. 14 Конвенції “Про захист прав людини і основоположних свобод” зазначено: “Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечено без дискримінації за будь-якою ознакою: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою” [7].

Особа, визнана в судовому порядку недієздатною через наявність у неї психічного захворювання, що суттєво заважає усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, не має змоги реалізовувати своє право на працю, тобто виступати суб'єктом трудових відносин, тому вона не може від свого імені самостійно укласти трудовий договір. Опікун також не може укласти замість свого підопічного трудовий договір, тому що Кодекс законів про працю України не передбачає інституту представництва. Відповідно, трудовий договір є угодою тільки між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою [8, 11].

За рішенням суду особа також може бути визнана тимчасово (на строк до п'яти років) або постійно недієздатною внаслідок психічного розладу до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для неї або оточуючих. Це положення закріплено в ч. 1 ст. 9 Закону України “Про психіатричну допомогу” [9]. Мовиться про обмеження правоздатності як здатності працювати за певною професією, спеціальністю, виконувати певну трудову функцію, доручену роботу, але без позбавлення права на працю як такого.

О. А. Чеканська передбачає можливість участі психічно хворих у трудових відносинах через трудотерапію [10, 640]. Вона стверджує, що праця виступає головним чинником

психотерапії та має подвійну користь: 1) забирає більшу частину часу, стримуючи вибухи емоцій, переключаючи увагу; 2) дає капітал, який психічно хворий може використати на придбання деяких приемних для себе речей. Вид праці обирається залежно від стану психічно хворого, фізичних сил, здібностей, бажання. Лікувально-виробничі майстерні (ЛВМ) функціонують як заклади для трудової реабілітації хворих, трудового навчання, опанування новою професією або тимчасового працевлаштування. Трудотерапію призначають хворим за медичними показаннями лікарів і забезпечують спеціально підготовлені для цього інструктори під керівництвом лікарів і медсестри лікувально-трудова майстерень.

Проте частина пацієнтів негативно ставиться до трудотерапії. Це пов'язано з тим, що вона сприймається як примусовий захід і часто не відповідає професійному рівню пацієнта.

Зі спогадів колишнього хворого М. Кукобаки стало відомо, що так звана “трудотерапія” перетворилася на прибуткове комерційне підприємство для влади. Він стверджував, що верстати були розставлені без урахування санітарних норм, дошкуляла тіснота, майже повна відсутність вентиляції. Хворих під тиском змушували працювати з ранку до вечора. У літні місяці практикувалися роботи після вечері. Могли застосовуватися жорстокі методи примусу, а саме: катування різними уколами, биття різками [11, 73].

У ч. 3 ст. 43 Конституції України встановлено, що використання примусової праці забороняється. Тому таке ставлення до психічно хворих незаконне [6].

Розповіді М. Кукобаки підтверджують той факт, що права психічно хворих досить часто порушуються, незважаючи на повноту і зваженість правового захисту.

Наявність психічної хвороби не завжди веде до зміни правового становища хворого, воно залежить від особливостей і ступеня розладу психічної діяльності. Ст. 3 Закону України “Про психіатричну допомогу” визначає, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим законом та іншими законами України. Отже, якщо особа не перебуває на обліку у психіатра, то вважається, що за нею не було зафіксовано будь-яких проявів розладу психіки [9]. Адже сама по собі наявність психічного захворювання ще не свідчить про те, що людина не відповідає за свої дії. Можна навести багато прикладів талановитих людей із психічними розладами: Сальвадор Далі, Пабло Пікассо, Андре Бретонг, Чезаре Ломброзо в книзі “Геніальність і божевілля” наводить довгий список великих людей цього світу, які страждали різними розладами душевної діяльності (Ампер, Гете, Свіфт, Гоббс, Батюшков та ін.) [12]. У цьому випадку ми можемо говорити про людину з певними психічними розладами, які не становлять суспільної небезпеки.

Сучасна психіатрія часто стикається з проблемою, що не всі захворювання можна легко діагностувати [13]. Наприклад, при шизофренії складність полягає в тому, що втрата людиною трудових навичок відбувається в останню чергу. Хворий на шизофренію деколи може здатися недосвідченому спостерігачеві (слухачеві, читачеві тощо) дуже цікавою особистістю, що жваво поєднує те, що не поєднується, чи співає про те, про що інші бояться навіть говорити, тощо. Досі тривають суперечки, де ж проходить межа між неординарністю мислення та патологією.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений аналіз нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що, незважаючи на відсутність в українському законодавстві прямих посилань на права психічно хворих на працю, в європейському законодавстві сформувалась практика захисту таких прав. Вона базується на засадах рівності всіх громадян та відповідальності держави щодо забезпечення їхніх прав.

Хоч у Конституції України (ст. 43) прямо й передбачено право на працю всіх громадян без винятку, проте на практиці психічно хворі люди не можуть реалізувати свої права у сфері праці. Згідно із Законом України “Про психіатричну допомогу” кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених даним законом та іншими законами України.

Тобто, якщо особа не перебуває на обліку у психіатра, вважається, що за нею не було зафіксовано будь-яких проявів розладу психіки, отже, вона має право бути суб'єктом трудових відносин.

Європейське законодавство досить детально регламентує право психічно хворих людей на працю, а в українському законодавстві подібні норми відсутні або згадуються опосередковано. На нашу думку, треба законодавчо закріпити норми та визначити механізм реалізації психічно хворими особами права на працю. Ми пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 43 Конституції України, а саме доповнити її таким чином: “Психічно хворі люди мають право на працю. Держава створює необхідні умови для повного здійснення психічно хворими особами права на працю”, а також внести відповідно до цього поправку до ст. 2-1 Кодексу законів про працю України. Також вважаємо за доцільне розробити та прийняти Закон України “Про працю психічно хворих осіб”, який би детально регламентував працю психічно хворих, урівнював їхні права з правами інших громадян, гарантував рівні можливості у виборі професії та регулював організацію праці даних осіб.

Література

1. Жмуров В. А. Большой толковый словарь терминов по психиатрии / Жмуров В. А. – М. : Джангар, 2010. – 864 с.
2. Положення та погляди Всесвітньої психіатричної асоціації про права та юридичний захист [Електронний ресурс] : від 17.10.1989 р. // Всесвітня психіатрична асоціація ООН. – Режим доступу : http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_871
3. Гавайська декларація II від 10 липня 1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psyter.org/ucraino/articolo.php?ID=117>
4. Резолюція 46/119 от 17 декабря 1991 г. [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – Режим доступа : http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_306
5. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Александров Н. Г. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 337 с.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : від 04.11.1950 р. № 995_004. – Режим доступу : http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
9. Про психіатричну допомогу [Електронний ресурс] : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143. – Режим доступу : http://www.search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU91323.html
10. Чеканська О. А. Дослідження соціальних детермінант розвитку психіки у наукових поглядах Й. Й. Ролле / О. А. Чеканська // Проблеми сучасної психології. – 2011. – № 13. – С. 635–644.
11. Карательная психиатрия в России: доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. – М. : Международная гельсинкская федерация по правам человека, 2004. – 497 с.
12. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ломброзо Ч. – Минск : Попурри, 2000. – 162 с.
13. Коротенко А. І. Специфіка юридичного захисту психічно хворих [Електронний ресурс] / А. І. Коротенко // Український журнал про права людини. – 01/2005 . – № 1. – С. 37–43. – Режим доступу : <http://www.liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:180332/Source:default#>